

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію А.М. Бернюкова
«Юридична реальність як онтогносеологічна форма існування права:
(філософсько-методологічний аналіз)», подану на здобуття
наукового ступеня доктора юридичних наук за
спеціальністю 12.00.12 – філософія права

Актуальність теми дослідження А.М. Бернюкова зумовлена як тими процесами, які відбуваються в правовій реальності сучасних країнах світу та України, зокрема, глобалізацією, гуманізацією, інтеграцією у міжнародний та європейський правовий простір, становленням громадянського та інформаційного суспільства, відновленням та розвитком національних правових традицій, формуванням української правової доктрини, так і потребами їх філософсько-правового осмислення, наукового забезпечення, необхідністю визначення науково обґрунтованих шляхів подальшого правового розвитку України.

Вирішення цих нагальних завдань правового розвитку та реалізації філософією права своєї фундаментальної ролі в системі юридичних наук можливе, у першу чергу, на основі комплексного філософського, теоретичного та методологічного дослідження правової реальності, її культурно-історичної зумовленості, єдності та взаємодії з іншими формами соціальної реальності, соціальними регуляторами тощо.

Водночас, ці проблеми не можна визнати новими для юридичної науки, оскільки вони висвітлювалися в наукових працях учених у філософському, загальнотеоретичному та галузевих аспектах. Разом з тим, як підкреслює більшість фахівців, сучасний стан глобалізації та диференціації світового розвитку, динамічність його змін, виникнення і становлення нових тенденцій міжцивілізаційного діалогу, потребують переосмислення деяких положень вітчизняної юридичної науки, зокрема, в контексті онтології та гносеології філософії права.

Тому слід підтримати позицію автора щодо необхідності і доцільності дослідження проблем плюралістичного філософського осмислення правової або юридичної реальності, її структури, методології пізнання, співвідношення з іншими фундаментальними філософсько-правовими поняттями тощо.

Про актуальність, наукову і практичну значущість результатів дисертації А.М. Бернюкова свідчить й те, що вона спрямована на вирішення наукових завдань визначених планами науково-дослідницької роботи Хмельницького інституту соціальних технологій та Навчально-наукового інституту права і психології Національного університету «Львівська політехніка», зокрема, на виконання теми досліджень кафедри теорії та філософії права «Філософські та теоретичні концепції держави і права» (державний реєстраційний номер 0113U001356); Основними науковими напрямками та найважливішими проблемами фундаментальних досліджень у галузі природничих, технічних і гуманітарних наук Національної академії наук України на 2014-2018 роки (затвердженими постановою Президії НАН України від 20.12.2013 № 179) та Пріоритетними напрямками розвитку правової науки на 2016-2020 рр. (затвердженими Національною академією правових наук України 03.03.2016 р.), Стратегією сталого розвитку «Україна-2020» (затвердженою указом Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015).

Як зазначає автор, метою дослідження є «формування фундаментальних філософсько-методологічних основ буття та пізнання юридичної реальності», досягненню якої сприяла реалізація таких завдань як: осмислення історичного розвитку філософсько-правових поглядів на явища юридичної реальності; дослідження конкретних парадигм в сфері осмислення юридичної реальності; розробка теоретико-концептуальних засад універсального механізму пізнання юридичної реальності; з'ясування природи походження та виникнення юридичної реальності; виокремлення

етапів становлення юридичної реальності та інших (с. 4-5 автореферату, с. 18-19 дисертації).

Як зазначалося вище, низка проблем, які виокремлено й досліджено здобувачем, вивчалися й іншими вітчизняними дослідниками, зокрема, на дисертаційному рівні, проте, слід відмітити, що автор висунув та сформулював наукові висновки та положення, самобутність та новизна яких визначається як постановкою проблем, так і шляхами та результатами їх вирішення (с. 21-23 дисертації).

В дисертації у першому розділі здійснено спробу дослідити стан наукової дослідженості юридичної реальності в контексті проблематики досліджень правової реальності, онтології та гносеології права, проаналізувати сучасні підходи до їх інтерпретації, виявити особливості розуміння правової реальності українськими та російськими вченими, критично оцінити їх з позицій авторського бачення онтогносеологічної природи юридичної реальності (с. 28-48). Окрім того, у цьому розділі увага автора акцентувалася й на питаннях методології осмислення юридичної реальності, зокрема, завданнях такої методології, її залежності від природи предмету дослідження (с. 48-51), визначення онтогносеології як основи комплексного пізнання юридичної реальності (с. 52-58, 61-64), взаємозв'язку юрпозитивізму та юрнатуралізму в цьому пізнанні (с. 59-60), обґрунтуванню структури дисертації (с. 67-68).

Позиціонуючи своє дослідження онтогносеології юридичної реальності як методологічно орієнтоване, автор в розділах 2 та 3 розглядає методологічні засади онтології та гносеології юридичної реальності починаючи від історії розвитку їх ідей до становлення сучасних філософсько-теоретичних основ правової онтології і правової гносеології.

Аналіз історії онтологічної ідеї розпочинається з її трактування в давньогрецькій міфології та філософії, християнських віровченнях (с. 71-80) і продовжується в метафізиці періоду Відродження (с. 80-83), працях І.Канта, Г.В.Ф. Гегеля, І.Г. Фіхте, Ф.В.Й. фон Шеллінга, К. Маркса та інших

німецьких філософів (с. 85-87), різноманітних філософських концепціях кінця XIX – середини XX ст. (с. 88-90). Сутності буття як основній онтологічній категорії присвячено окремий підрозділ, в якому описано результати авторського осмислення цієї проблеми через категорії «буття», «абуття», «ніщо» (с. 90-96), екстенціонально-темпоральних характеристик буття (с. 96-98), поняття «сущого» і «належного» (с. 100-104), «форми» і «змісту», «причини», «руху», «соціальної реальності» та інших (с. 104-111).

Філософсько-теоретичні основи правової онтології осмислюються автором в контексті юснатуралізму, юрпозитивізму, «третього шляху» А. Кауфмана та інтегративної юриспруденції (с. 112). Проблеми юснатуралізму та юрпозитивізму, а також їх значення для правової онтології аналізуються переважно на наукових поглядах С.В.Бобровник, Є.В. Большакова, В.М. Братасюка, В.В. Булгакова, Н.В. Варламової, О.М. Волкової (с. 112-118), «третього шляху» як нового вибору ніж юрпозитивізм і юрнатуралізм - праці А. Кауфмана (с. 118-127), проблеми інтегративної юриспруденції висвітлюються на основі наукових позицій Дж. Ролза, Л. Фуллера та власних поглядів автора дисертації (с. 129-131), на основі якого робиться висновок, що «сьогодні слід зосередитися на принципово новій, повноцінній юридичній методології» (с.131).

Подібну побудову та стиль викладення результатів дослідження має й розділ третій дисертації «Методологічні засади гносеології юридичної реальності», в якому окрім описання історії розвитку ідеї пізнання від давньогрецької філософії до кінця XX ст. та критики постмодернізму який, за твердженням автора «йшов на пряме знищення екзистенційного суб'єкта, ставши найбільшим запеклим ворогом гносеології у XX ст.» (с. 155), розкривається в авторській інтерпретації сутність пізнання як основної гносеологічної категорії (с. 155-175), зокрема, спираючись на праці Н.К. Карпової, Т.О. Берестецької, А.І. Борисова, А.В. Аверіна, Х.Н. Бехруза та деяких інших дослідників, А.М. Бернюков аналізує такі його історичні форми як ігрове, міфологічне, релігійне пізнання (с. 162-165), підкреслює значення

вербальної та писемної форм спілкування людей, виокремлює особливості ірраціонального та раціонального, зокрема наукового, та практичного пізнання (с. 166-174), а в результаті робить висновок, що «гносеологія розглядається в якості теорії, що досліджує можливість, передумови, механізм, рівні, засоби, форми, закони, суперечності та закономірності пізнання людиною світу, а також природу істинності та достовірності отриманої таким чином інформації по відношенню до відображеної у неї дійсності» (с. 174), а у «розробці своїх проблем та розгортанні власного методологічного апарату гносеологія повинна «вичавлювати» останнє у вигляді «квінтесенції» з усіх своїх названих джерел» (с. 175). В процесі осмислення філософсько-теоретичної основи правової гносеології (підрозділ 3.3) автор звертається до проблем суб'єктивності (с. 175-179), «загальнометодологічних напрацювань філософської науки» і формування «методологічної структури правової гносеології», виокремлення «основних проблем гносеології права» (с. 180-187) та особливостей «безпосередньої практики пізнання права» (с. 187-189).

Розділ четвертий дисертації, згідно задуму автора, присвячено осмисленню «юридичної реальності як буттєвого феномену в цілому» та методологічному аналізу природного та позитивного права. Так, досліджується онтологічна суть юридичної реальності як буття права, зокрема у порівнянні з правовою реальністю, правовою дійсністю (с. 193-213) та формулюється висновок, що «юридична реальність – це логічно несуперечлива конструкція, в якій уявлення про *jus* як про абстрактну і, разом з тим, реальну категорії зводяться в єдину понятійну систему» (с. 210), розглядається природне право як метафізичний рівень буття юридичної реальності (с. 213-233) і підкреслюється «право – це не позитивні норми, а, насамперед, воно існує для людини в своїй чистій інтенційності. В гносеоонтичному плані *jus* постає в якості трансцендентальної реальності. З іншого боку, поза *jus naturale* життя не має» (с. 233), а позитивне право як її суб'єктивний рівень (с. 234-253), на якому воно інтерпретується автором як

«імпліцитно-ізоморфна форма пізнаного людиною «*jusnaturale*», і основна онтогносеологічна есентивність першого полягає у тому, що воно є дейктичним розумінням другого» (с. 253).

Інтерпретація юридичної реальності як гносеологічної форми існування права здійснюється у розділі п'ятому дисертації, в якому спочатку розглядається гносеологічна суть юридичної реальності як буття права (с. 257-277), яка пов'язується автором з проблемами праворозуміння, правозастосування, юридичною та соціальною інтерпретацією, суб'єктністю та деякими іншими, а в подальшому герменевтичний та епістемологічний виміри пізнання в юридичній реальності, в яких в основному розглядаються питання герменевтики, юридичної герменевтики, основних концепцій останньої(с. 277- 287), аргументації та юридичної аргументації (с. 287- 290), герменевтичного процесу в його юридичній інтерпретації (с. 291- 299), розуміння істини (с. 301-307), практики (с. 307-311), їх особливостей у сфері юриспруденції (с. 312-320).

У висновках, як вважає автор, «подано сучасне теоретичне узагальнення та нове вирішення важливої наукової проблеми, що виявляється у комплексному філософсько-методологічному дослідженні формування та розвитку юридичної реальності з виробленням її сучасної концепції» (с.324), яке конкретизується в положеннях та висновках, які стосуються предмета філософії права, онтології та гносеології права, їх співвідношення, сутності права, юридичної реальності, «найважливіших юридичних критеріїв», які «повинні бути універсальними, комплексними та єдиними для всієї «світової карти права», «правильного розуміння права», перетворень системи правозастосування та інших проблем, що розглядалися в дисертації.

Завершуючи аналіз змісту дисертації, найбільш важливих авторських положень та висновків, необхідно наголосити на «самобутності» авторської концептуалізації юридичної реальності як онтогносеологічної форми існування права та «своєрідності» притаманного автору стилю описання

результатів дослідження, який, на мою думку, тяжіє до жанру наукового есе або нарису і характеризується метафоричністю, рухомістю асоціацій, використанням розмовної лексики, введенням нових та наповнених авторським розумінням традиційних для філософії права категорій, іноді без належного розкриття їх змісту та обґрунтування. Разом з тим, дисертація є кваліфікаційною науковою працею на правах рукопису, а це, багато в чому, зумовлює необхідність і доцільність окреслення низки дискусійних положень та зауважень, що потребують уточнень і роз'яснень проблемного і термінологічного характеру, і можуть слугувати підґрунтям для дискусії під час захисту дисертації.

1. У вступі дисертації зазначено широке коло науковців, в працях яких розглядалися питання дотичні до проблематики цього дослідження, і слід було очікувати, що у підрозділі 1.1 «Стан дослідження проблеми юридичної реальності» та в інших їх наукові позиції з цього приводу будуть ретельно проаналізовані, між тим:

- майже третину тексту підрозділу 1.1. складає описання власних думок автора, а дві третини присвячено аналізу праць близько двадцяти авторів, які переважно не спеціалізуються саме на проблемах правової онтології, правової гносеології, правової реальності, а праці саме таких фахівців лише згадуються. Так, як в цьому, так й і інших підрозділах із більш як 50 наукових праць С.І. Максимова з проблем правової реальності використано лише три, а на них зроблено одне посилання, більш того С.І. Максимову та О.В. Стовбі приписується думка М.П. Асланяна (с. 43), із багатьох праць А.А. Козловського з правової гносеології використано три і також зроблено одне посилання, подібне можна відмітити й відносно використання наукових робіт Г.А. Гаджієва, В.С. Нерсесянца, М.І Козюбри, О.В. Петришина, П.М. Рабіновича, О.В. Стовби, Ю.М. Оборотова, М.М. Цимбалюка та деяких інших відомих філософів права, а праці О.О. Бандури, М.В. Костицького, С.С. Сливки взагалі не використовувалися, у той же час на статтю Андріїва В.М. «Теоретико-правові підходи щодо розуміння сутності права

(В.М. Андріїв // Форум права. – 2009. – № 1. – С. 11-15)» в тексті дисертації зроблено 12 посилань, на статтю Ю.В. Андрушакевича «Конкретизація правових норм: поняття та природа (Ю.В. Андрушакевич // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 2. – С. 39-44)» - 9 посилань, на статтю О.М. Волкової «Співвідношення категорій природного та позитивного права: сучасні погляди та концепції (О.М. Волкова // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 4. – С. 59-65)» - 23 посилання.

- у вступі також зазначено, що «іноземні науковці, зокрема, російські вчені А.В. Аверін, Г.А. Гаджієв, П.А. Оля, Ю.Є. Пермяков та І.Л. Честнов у своїх дисертаційних дослідженнях також торкалися вказаної проблематики, однак суттєвих успіхів в царині онтогносеології юридичної реальності ними досягнуто не було» (с.16), проте за відсутності дисертацій А.В. Аверіна, Г.А.Гаджієва у списку використаних джерел можна зробити висновок, що їх дисертації не аналізувалися, а на дисертації П.А. Оля, Ю.Є. Пермякова та І.Л. Честнова не зроблено жодного посилання.

2. З позицій наукової етики та толерантності у веденні наукової дискусії не можна підтримати автора у його оцінках наукових праць інших вчених, зокрема таких як: «Однак, Попов, не маючи при цьому ніякого відношення до юриспруденції, здійснює своє дослідження «дистанційно», намагаючись говорити про те, що він напевно не знає. Тож, як наслідок, відзначаючись при цьому лише цілком недоречними формулюваннями. Афектаційне «вприскування» вельми сумнівної якості хоча б певної онтологічної тематики тут здійснюється лише за рахунок намагання розглянути правові явища з класичної позиції соціологізму» або інша оцінка - «піком псевдонауковості при розгляді природи буття права цілком обґрунтовано можна вважати роботу «умільця» Колибанова А.В., про яку не можна не згадати, і її слід окремо виділити. Читаючи дану дисертацію «Онтологія права, експозиція проблемного поля» [246], за багаторічну теоретичну роботу ми чи не вперше стикнулися з таким особливо шокуючим вмінням та унікальною відточеною майстерністю говорити про об'єкт

дослідження настільки абстрактно та відсторонено» (с. 46). В тексті дисертації А.М. Бернюкова є й інші приклади подібних оцінок.

3. Автор іноді як на мою думку зловживає спеціальною філософською термінологією. Так на с. 198-199, автор пише «Отже, основна конститууюча онтологічна експлікація юридичної реальності артикулюється в наступному апроксиматичному положенні: імпліцитна іманентність в есентивності буття *jus* (як безумовна онтична еманация та аподіктично-асерторичне модальне торжество його холізматично-реляційної, амбівалентно-корегентної та полідуокомполітної конструкції «зміст-форма») мета частини юснатуралістичного характеру, є своєрідною сублимацією розглядуваного нами явища, що відповідним чином актуалізує гносеоло-аплікативну визначеність позитивної норми як в процесі законотворення, так і під час застосування», проте більшість цих змістовно наповнених термінів більше ніде в дисертації не використано. Подібні зауваження можна висловити й відносно деяких інших висловлювань автора (с. 267, 269, 270, 275).

4. Потребує уточнення автором значення для авторського розуміння онтогносеології юридичної реальності підрозділів 2.1. та 3.1, в яких описується історія розвитку онтологічної та гносеологічної ідей від давньогрецької філософії до кінці ХХ с., і в яких переважно подано переліки авторів та їх праць, які в інших підрозділах дисертації здебільшого не використовуються, а висновки за цими підрозділами відсутні.

5. Наголошуючи на значенні онтогносеології для розуміння права, онтологічній формі існування права як юридичної реальності автор не подає розгорнутого розуміння онтогносеології та її особливостей як правової онтогносеології, хоча у підрозділах 2.3. та 3.3. робиться спроба дослідити філософсько-теоретичні основи як правової гносеології, так й правової онтології, а 30 випадків застосування в дисертації термінів онтогносеологія, онтогносеологічна форма, онтогносеологія юридичною реальності не дають достатньо повного уявлення відносно їх інтерпретації автором, та й серед його публікацій окрім монографії, саме онтологічним аспектам присвячено

одну статтю - Бернюков А.М. Основні сучасні положення онтогносеології юридичної реальності / А.М. Бернюков // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». – 2015. – Т. XVI. – С. 208-225.

6. За існуючою традицією та вимогами в дисертації повинні бути використані інші наукові праці автора, але в списку використаних джерел вони відсутні, а відповідні їй відсутні посилання й тексти дисертації.

7. Якщо юридична реальність в дисертації розглядається саме як онтологічна форма існування права, то сама постановка цієї проблеми передбачає дослідження й «неонтогносеологічних» форм існування права, подібним чином і юридична реальність не може обмежуватися її інтерпретацією тільки як онтологічної форми існування права, тому в процесі дискусії цікаво було б почути судження автора з приводу доцільності зазначених питань, а також, якщо він визнає їх обґрунтованість, загального та відмінного як між різними формами існування права, так й різними підходами до осмислення юридичної реальності.

8. Зважаючи на твердження автора, «що нині, як показує практика, в українській науці, на відміну від іноземної, зокрема, «західної», поняття «юридична реальність» зовсім не вживається. В українських наукових джерелах як замітник цього поняття застосовується лише термін «правова реальність», що, однак, є методологічно неграмотно при описі утвореної на основі пізнання *jus* дійсності, адже в такому випадку упускається гносеологічний компонент. Однак, навіть таке поняття, попри те, що використовується досить тривалий період часу, вживається у доволі різноманітних контекстах і значеннях» (с. 12 автореферату), а також те, що інтерпретацію автором понять «правова реальність» та «юридична реальність», за відсутності їх розгорнутих визначень та їх співвідношення у його працях, можна зрозуміти лише в контексті, бажано було б уточнити позицію автора з приводу цих питань, зокрема й особливостей їх розуміння зарубіжними вченими (американськими, англійськими, німецькими та іншими).

Визначаючи право автора на власну наукову позицію, слід зазначити, що ці зауваження мають дискусійний характер, стосуються здебільшого окремих аспектів обґрунтування висновків та положень автора і суттєво не впливають на позитивну оцінку дисертації.

Результати дослідження можуть бути використані: у сфері правотворчості та правової практики для визначення доцільності, обґрунтування та розробки нормативно-правових і правозастосовних актів, їх наукової експертизи, реалізації та тлумачення норм права тощо; у сфері правової освіти населення з метою підвищення правосвідомості та правової культури, активності в захисті свої прав та свобод та участі у формуванні органів державної влади, здійсненні інших форм народовладдя; у науково-дослідній сфері для виокремлення та розробки нових напрямів філософсько-правових досліджень, удосконалення методології правознавства та інших споріднених соціально-гуманітарних наук; у навчальному процесі при підготовці підручників, посібників та інших навчально-методичних матеріалів з таких навчальних дисциплін як філософія права, загальна теорія держави і права, соціологія права та інших, а також викладанні відповідних навчальних курсів у вищих навчальних закладах України.

За своєю побудовою дисертація складається із вступу, п'яти розділів, які містять 14 підрозділів, висновків, списку використаних джерел, який налічує 753 найменування праць з філософії права, загальної теорії держави та права, історії політичних та правових учень, соціології, політології та інших соціально-гуманітарних наук як вітчизняних, так і зарубіжних авторів. Загальний обсяг дисертації становить 425 сторінок, із них основного тексту – 321 сторінки.

Матеріали дисертації опубліковано в монографії, 27 статтях у наукових фахових виданнях України та 2 статтях в зарубіжних наукових журналах, а також у 16 – в збірниках наукових праць, матеріалах науково-практичних конференцій, 3 публікації додатково відображають результати дослідження.

Результати дослідження обговорювались на засіданнях кафедри правознавства Хмельницького інституту соціальних технологій та кафедри теорії та філософії права Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка», а також оприлюднено на 19 міжнародних, національних та регіональних наукових конференціях.

Автореферат дисертації достатньо адекватно відображає її основні положення. Оформлення дисертації та автореферату здебільшого відповідає встановленим вимогам, їх тексти написані літературною мовою.

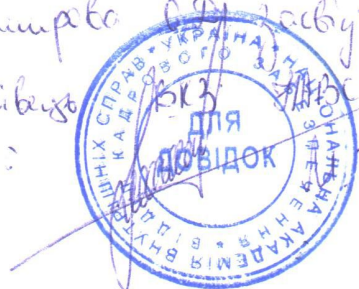
Таким чином, на основі вивчення дисертації, автореферату та праць здобувача необхідно зробити висновок, що дисертація «Юридична реальність як онтогносеологічна форма існування права (філософсько-методологічний аналіз)» за предметом дослідження, завданнями, методологією, змістом та висновками відповідає спеціальності 12.00.12 – філософія права, а також вимогам Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, а Анатолій Михайлович Бернюков заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права.

Офіційний опонент
доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу
організації науково-дослідної роботи
Національної академії внутрішніх справ

16 жовтня 2018 р.

О.Д. Тихомиров

*Служба Тихомирова О.Д. завдання
співробітник
майор поліції:*



П. Тульєва

